

Miren Agur Meabe emakume-ahots indartsua euskal literaturan

Iñaki ZUBELDIA

Biografia

Leketion jalo nintzen, 1962ko urriaren 7an. Miren Agurtzane jarri zidaten Ama Errosariokoaren igandea egokitu zelako. Etxean lagun asko bizi ginen, amaren aldeko aitita sakristaua eta amuma, izeko ezkongal bi (bata neure amabitxi gaixotia; bestea logelakide minbiziak jota hil zen arte), osaba mutilzaharra eta neba. Amak oihalen eta arropen denda zeukan: "Mendexarra". Aita itsasoan ibiltzen zen, mekaniko, eta hogei egunetik behin-edo etxeratzen zen. Neba kolegioan sartu zuten gaztetxotan. Edadeko jendez inguraturik hazi nintzen, bada. Etxeko guztiengandik jaso dut asko, izae-raz eta portaeraz, baina ama miretsi eta maitatu dut gehien.

Astean zehar Bilbon bizi naiz orain dela hogeitaka urtetik hona. Nire kolorerik gustukoena lila da. Zenbakia, 7a. Zuhaitza, sahatsa. Paisaiarik gogokoena, hondartzak udazkenean. Animalia-kumea, haur txikiak. Janari estimatuena, langostinoak plantxan. Edaria, ardo beltza. Abestia, *Yesterday*. Lorea, hortentsia morea. Berba magikoa, Joanes, semearen izena. Lagunik lagunena, Aitor. Oroitzapen kutu-rena, amaren eskuak.

Euria atsegin dut. Negar erraz samarrekoa naiz. Ez daukat polemikarako bokaziorik. Ez naiz oso puntuala izaten. Jeloskorra izan naiteke. Gaitzikorra naiz. Kokolotu egiten naiz tentsio-egoeretan. Iragana idealizatzeke joera daukat. Lagunen arteko solasaldiak esti-

matzen ditut, baina ez mahai-inguruetan parte hartzea edo hedabideen aurrean hitz egin beharra.

Umetan oso gustura egiten nituen eskolako idazlanak, baina nahikotxotan zigortzen ninduten berbalapikoa izatearren. Ikasle fina nintzen letren alorrean; matematikan eta jakintzagai zientifikoetan, negargarria. Eskolatik irtenda, kalean ematen genuen bizitza. Neguko jolasak, atarietan antzerkia egitea, kaleketan ezkutaketa ibiltzea, soka-saltoa, eta domeketan zinera joatea; udan, hondartzara goizetan eta zelaletara arratsaldeetan, txorizoak-eta erretzera.

Nire lehen egunerokoa gogoratzen dut, granate kolorekoa, giltza txiki eta guztikoa. Bederatzi edo hamar urte nituela oparitu zidaten. Opariarekin harrিতා, galdetu nuen ea zertarako balio zuen eta, batez ere, ea zergatik zeukan giltzatxoa. Opari-egileak erantzun zidan: «Zure zer garrantzitsuak idazteko, eta zuk zeuk ez beste inork irakurtzeko».

Erantzunak konturarazi zidan denok genituela kontatzeko moduko «zer garrantzitsuak» eta, areago, kontatzeko modu aske bat bazela: idatziz, norberaren egunerokoan. Ordura arte, idaztea ez zen, niri zegokidanez, eskolan ikasitako trebetasun bat praktikan jartzea baizik, baina ikasketei loturikoa beti ere.

Ez nuen apenas ezer eskribitu koaderno hartan. Orri mehe haietan nire letra estanpatzeko errespetua (esaldiak ez okertzeko gida-lerrorik gabe, gainera) handiegia zen eta, bestalde, idatziz jasotzeko moduko gertaera kontagarriren bat noiz jazoko nengoen. Erreparoa sortzen zidan koaderno «garrantzirik gabeko zerekin» kutsa nezakeela pentsatzeak. Orduan, solteko paperetan edota koaderno arruntetan idazteari ekin nion.

Idaztea bizitza neure erara esaten hastea izan zen. Bazkalostetan harrikoa egin barik salara erretiratzen uzten zidaten. Salatxo bat zegoen gurean, ez egongela edo komedorea, idazmahai bat eta apalategi bat zeuden gela txiki bat baino. Huraxe nuen txokoa. Pentsamenduak idazki bihurtzen ziren eta, aldi berean, idatzitakoak pentsamendua berrantolatzen zuen. Horregatik, luzaroan esku zailantzatiz, bai eta ez, ez eta bai jardun arren, seguru nago dudak ez direla alferrik izaten.

Liburuetatik ateratako aipu xarmangarriak kopiatzen nituen, neure bizimodu laua aztoratzen zuten jazoerak transkribatzen, haus-

narketa soilak mamitzen, fantasiazko istorioak asmatzen, honetaz edo hartaz bat-batean bururatutako ideiak gorpuzten eta, bizitzari buruzko «zer garrantzitsuei» argi eginez, nire gogoan dir-dirka irauten zuten aurkikuntzak islatzen nituen.

Idaztea bide magikoak ikertzea zen, eta noizean behin, egia txikiren bat aurkitzea.

Hamahiru urte nituela, ezker begia galdu nuen glaukomaren ondorioz (aitaren parteko amuma itsua zen). Aurpegia itsusitu zitzaidan, baina horrek ez zidan atzera eragin mutil kontuetan behintzat; alegia, orduan guretzat funtsezkoak zirenetan. Hamazazpi urte nituela lehen aldiz operatu ninduten, begia zuzentzeko, baina handik laster erauzi egin behar izan zidaten. Kristalezko begia daukat, beraz.

Oporretan, dendan laguntzen nion amari, ordu batzuetan. Sekulako amorrua geneukan berbenetara joateko. Dantzazalea, maitabera eta malenkoniatsua izan naiz beti. Atrebida samarra ere bai.

Nerabezaroan, fotokopia bidez plazaratzen zen herriko aldizkarian hartu nuen parte: «Sustrai». Sasoi hartan hasi nintzen euskaraz alfabetatzen, Labayruk antolatutako Derioko Udako Ikastaroan. Harri-garriena mendebaldeko euskara hainbat doinutan entzutea izan zen, eta baliotsuena etxetik eramandako hizkera arrazionalizatzea eta idazkera estandarra ikastea.

Gero, Magisteritza ikastera estudiante-pisura, etxekoen bistatik aparte... Anonimatoa eta asfaltoa.

Bilboko Kirikiño ikastolan lanean hasi eta bat, Euskal Filologian sartu nintzen. Ipuinak eta olerkiak irakurri eta idazten nituen, eta hainbat literatur sariketatar aurkeztu nintzen. Sariketa apalak ziren, udalek eta euskaltegiek antolatutakoak. Lan haletako asko Labayru ikastegiak argitaratu zizkidan lehen liburu gisa, 1986an: *Uneka... gaba*. Udetan, Derioko hamabostaldian, literatura-irakasle ibili nintzen. Hantxe ezagutu nituen, besteak beste, Xabier Kaltzakorta, Jon Kortazar, Adolfo Arejita, Bingen Zupiria, Eguzki, Lourdes Unzueta, Jesus Etxezarraga, Ander Manterola, Joseba Santxo, Igone Etxebarria, Eneko Barrutia, Josune Ariztondo, Andres Urrutia...

Ikastolan bederatzi urtez behar egin eta gero, beste langintza bati ekin nion: eskola-testuak egiteari, Giltza argitaletxean. Hasieratik argitaletxearen kudeaketa orokorraren eta liburuen koordinazioaren nahiz zuzenketaren ardura hartu nuelarik, horretantxe jarraitzen dut

egun. Lanbide-aldaketarekin, lehentasunak beste premia batzuetara egokitu behar izan nituen, hain premia zorrotzak, non aurreko aldian nolabaiteko graziarekin literaturaren basora egindako kiku-kukuak lilurakeriak iruditu zitzaizkidan, joandako sasoi baten orogarriri merkeak. Malaxe, beste idazle batzuk urratzen ari ziren bideari bazterretik mira-mira so egitera lerratu nintzen.

Noizean behin, galdetzen zidaten idazteko zaletasuna neukala zekitenek: «Zer, bazabiltza idazten?». «Ez duzu aterako beste liburu-rik?». Itauok hazkura ematen zidaten. Pentsatu arren literatur sal-tsetan ibili izana gaztetako zaletasun iragankorra izan zela, barruak ohartarazten zidan inguruabarrek, alfergurak eta segurtasun faltak tentelduta nindukaten pasibotasunetik askatu ezean, damutu egingo nintzela.

Probarako, argialetxe batera bialdu nuen aspaldi paratutako poema bilduma bat (*Oi, hondarrezko emakaitz*), Lasarte-Oriako saria 1991n irabazi eta Udalak berak liburuxka batean kaleratu zuena. Begi arrotzek lehen bilduma hura juzka zezaten nahi nuen, sariketaren baldintzetatik aparte. Lan mardula zen, simetrikoa, arkitektoni-koa, kiribilduraz eta zutabez betea, hoskidetasunetan joria, bizkaiera eta batua nahasiz eta kontamolde herrikoa eta poesia jaso kutsukoa konbinatuz, Peneloperen mitoa zaharberritu nahi zuena. Izerdiak bo-tata idatzi nuen, baina, antzina esan zuen Aldous Huxleyk, liburu txar bat idazteak liburu on bat idazteak beste lan eskatzen du.

Hilabeteak igaro ziren erantzunik barik. «Hain izango da eskasa —esaten nuen neure artean—, ez dira ausartzen ezezkoa ematen». Betertzetik begiratzen hasi nintzaion bildumari. Beste era batera gor-puztu behar al nuen esateko era? Erabiltzen nuen iruditeria kursia al zen? Poesiari buruzko ideia gaurkotuagoa behar al nuen? Literatur erreferente okerrekin nenbilen? Argialetxe batean lan eginda ere, guztiz bestelakoa izanik gure arloa, ez nuen editorialean hautatze-prozesua ezagutzen. Susmorik ere ez neukan hain zaila izan behar zuenik argitaratzeak; arean ere, aurkeztutako lanak ahuleziak izanez gero, eta nireak bazeuzkan.

Domeka iluntze batean sofán jesarri nintzen, mistela basoa al-boan, eta koadernoan altzoan. Eta tapoia kendu nion neure buruari.

Poema multzo bat atera zitzaidan epe laburrean —*Ohar oroko-rrak*— eta *Imajina ezazu Euskadi* sariketara aurkeztu nuen, 1997an.

Saria lortuta, argialetxe berera bidali nuen, eta itzuli egin zidaten lana. Beste toki batera ere bidali, eta handik ere ezetza. Halaber, epaimahaiko batek akuillatu egiten ninduen, lan hura plazan ikusi arte ez nuela etsi behar eta.

Idazteko irrika nabari zuen emakume zalantzati poeta bokazioa apurka-apurka gero eta idazleago bilakatzeko abian zen, teoriarik. Ordea, argitaratu ezin izateagatik, bihotza pozoitzen hasi zitzaidan. Hauxe pentsatzera iritsi nintzen: traba, agian, emakume modura jorratzen ditudan gaiekiko interes gabezia edo urruntasuna izango da. Emakumezkoek idatzitako lan gutxi kaleratzen da. Gutxi idazten dugu? Gutxi idazten dugu? Ala gaizki idazten dugu? Funtsezko gomendio askatzaille bat eman nion neure buruari: «Idazle ez zarenez gero, deitu zeure buruari idazle gurakoa».

Kezka horiek nerabiltzala, emakume idazle baten eskutitza jaso nuen —Euskal Idazleen Elkartearen lehentxeago emanda nuen izena, eta hori estrategikoa izan zen elkarretaratzea bideratzeko—, ea zergatik ez bildu gure ardurez mintzatzeko. Lo-zakuak eta jateko gutiziak hartu, eta asteburu-pasa egin genuen Arizkungo baserri batean, zazpi emakumek. Hortxe sortu zen Emakume Idazleen Lantaldea izenarekin ezagun zena. Solasaldi luze eta goxoak izan genituen, baina ederrena elkarren ezaupidea egitea izan zen: bata bestearen arrimuan aurrera egitea, oinarrizko gogoetak partekatu eta gero. Testuinguru horretan ulertu behar da *Gutiziak* liburuaren jaiotza. Hogeita bederatzia emakumek idatzitako ipuin-liburua sustatu, koordinatu, orraztu eta argialetxe bati eskaini genion. 2000. urteko Durangoko Azokarako gauzatu zen asmo hura, erdi apostu, erdi jolas, «geu ere hemen gaude» esateko. Gure xedea ez zen desafiorik egitea, tokitxo bat eskuratzea baino, baina ustekabeen gaizki-ulertuak eta ironiak jaso genituen. Liburuak hiru argitaraldi izan zituen, ia 4000 ale. Geroago, taldea desegitea deliberatu genuen, hasierako helburua beterik ikusi genuelako.

Bitartean, azken saioa egin nuen lehen poema liburu hura mugitzeko, poeta batek akuillatuta: «Bidali poemak Gorka Arreseri, Susara. Esango dizu zerbait». Horixe egiteak salbatu ninduen. Hori esatea ez da exajerazioa; bestela, honezkero frustazioz ezin erreago egongo nintzatekeen. Beldur nintzen, baina iritzi zehatza gura nuen. Esan zidan harrigarria zela biluztasuna, lehenengo pertsona hain agerian

uztea, eta hizkuntzarekiko txera nabarmena zela. Baina poema gutxi zirela liburu bat osatzeko, berba asko debaldekoak zirela, eta ea ez neukan testu gehiago bidaltzeko, lantzeko prest egotekotan. Argitaletxea aukera bat ematen ari zitzaidan. Iritziak erkatuta, trakeskeriak fintzeko konpromisoa hartu nuen. Laster inprimategira joan zen *Azalaren kodea*, eta bazen alderik hasiera batean aurkeztutako eta argitaratutako lanaren artean, titulutik bertatik hasita.

Jatorrizkoaren inguruan argitaletxeak eragindako ariketa gertatu zitzaidan mesedegarriena: sasiak errez, hitz bakoitzaren kontzientzia lortzeko eta poema bakoitzaren tokia bilatzeko hausnarketa. Autoebaluazioa egiten irakatsi zidaten eta liburua izan zen emaitza. Kritikak eta gomendioak neure gisara eta neure kabuz mamurtu izanak neureago bihurtu zuten liburua. Inoiz ez naiz nekatuko Susari eskerrak ematen.

Bibliografia

- Uneka... gaba*, Labayru 1986, Narrazioak (1982-1984 bitartean idatzitak).
- Oi, hondarrezko emakaitz!*, Labayru 1999, Poesia (*Lasarte-Oria Saria* 1991).
- Azalaren kodea*, Susa 2000, Poesia (*Kritika Saria* 2000).
- Itsaslabarreko etxea*, Aizkorri 2001, Nobela (*Euskadi Saria* 2002 *Haur eta Gazte Literaturan*).
- Bisita*, Gara 2001, Ipuina. (*Euskara – ingelesa*).
- Joanes eta Bioletaren bihotza*, Elkar 2002, Ipuina.
- Etxe bitan bizi naiz... eta zer?*, Elkar 2003, Ipuina.
- Mola zuzendu andereño gaizto bat*, Giltza-Edebé 2003, Egunerokoa.
- Amal*, Gara 2003, Ipuina. (*Euskara – ingelesa*).

Itzulitako obrak

- El código de la piel*, Bassarai 2002, Poesia.
- Vivo en dos casas, ¿y qué?* Editores Asociados 2003, Ipuina. (*Gaztelania, bable, aragonesa, galegoa eta katalana*).
- Cómo corregir a una maestra malvada*, Edebé 2003, Ipuina.
- La casa del acantilado*, Edebé 2004, Nobela.

Sariak

Lasarte-Oriako udala (Poesia) 1990, *Oi, hondarrezko emakaitz!*

Imajina ezazu Euskadi (Poesia) 1997, *Ohar orokorrak*.

Kritika Saria (Poesia) 2000, *Azalaren kodea*.

Euskadi Saria Haur eta Gazte Literaturan (Nobela) 2002, *Itsaslabarreko etxea*.

Sarrera

Miren Agur Meaberen bidea, bere biografian ikusten denez, ez da arrosaz beteriko bidea izan, arrosak, krabelinak eta hortentsiak ere egon diren arren. Bide neketsu eta ahaleginez betea izan da, baina fruitu ederrak eman ditu denon gozamenerako.

Bere ibilbidean bi aro edo, agian, hiru ikus genitzake:

Lehenengo aroa, bidea bilatzen ari den gazte saiatu eta irudimen handiko batena; berak honela dio: «idazlanok nire lehenengo urratsak dira, zalantzi eta dorpeziak idatziak». Baina, esan behar da bere lehen bi obrak *Uneka... gaba* (1986) eta *Oi, hondarrezko emakaitz!* (1999), (1991n idatzitako olerkiak) asko landutako obrak direla, nahiz eta ez bere lanik onenak izan. Zail samarrak dira, euskara aberatsean idatziak, iruditeria ere oso konplexua dute eta metaforaz josiak daude. Estilo aldetik batzuetan barrokismo pixka bat nabari da, baina ez da inondik ere txabakanoa. Estilo aberats baten bila dabilen idazlea nabari da atzean.

Bigarren aroa, heldutasuna lortu duen idazlearena izango litzateke. Eta heldutasun horren adierazgarri gisa bi obra bikain: *Azalaren kodea* (2000), poesia liburua, Espainiako Kritika Saria jaso zuena eta *Itsaslabarreko etxea* (2001), nobela, Haur eta Gazte Literaturan Euskadi Saria 2002. urtean jasotakoa.

Lehenengo liburua oso aberatsa eta indartsua da sentimenduen mundua eta bizitza bera azaltzerakoan, nahiz eta niri pixka bat zaila egin zaidan, erabiltzen dituen metaforak eta iruditeria harrapatzeko ez naizelako gai izan une batzuetan. Hala ere, liburu bikaina iruditu zait gaiak gordintasun eta biluztasun osoz jorrotuta daudelako, errazkeriarako zirrikiturik utzi gabe eta sentimenduak gordin eta garden azalduz.

Eva Janikovszky-k 2001. urteko Haur Liburuaren Nazioarteko Egunean testu zoragarri hauxe idatzi zuen:

«Zer dago, bada, liburuetan? Horixe galdetzen nion neure buruari hiruzpalau urte besterik ez nituela, aitona-amonen liburu dendan nire aulkitxoan uzkurturik egoten nintzenean.

(..)

Hurrena irakurtzen ikasi nuen, eta aurkitu nuen liburuen sekretua: hantxe zegoen dena; ez bakarrik amandreak, iratxoak, printzesak eta sorgin gaiztoak; han geunden zu eta ni, geure poz eta kezka guztiekin, geure irrika eta saminekin; hantxe dago ona eta txarra, egia eta gezurra, izadia, unibertsoa; hori guztia sartzen da liburuetan.»

Bada, sentrazio horixe bera izan nuen nik liburu hori irakurtzera-koan: bitzta osoa zegoela han, nahiz eta nik ez nuen dena oso ondo ulertzen. Baina han aurkitu nituen bitzta bera eta bizitzaren atal hauek guztiak: amodioa eta amodioaren galera, maitasunaren aspektu inplizitu eta esplizituak, azala, sexua, larrua, itxaropena, erantzunik gabeko maitasuna edo maitasun higatua, egunerokotasuna, gaztaroko utopiak, natura eta gizartea, familia, amatasuna, emakumetasunaren aldarrikapena, tristuraren sublimazioa...

Eta bigarren liburuz, hots, *Itsaslabarreko etxeaz*, zer esan...

Agian ez da oso zientifikoa, baina irakurleak onar bekit nik liburu hau irakurri nuenean Miren Agur Meabe berari idatzi nizkionak hemen paratzea. Hain hitz espontaneoak ikusten ditut gaur egun ere, hain sentimendu eta sentrazio bat-batekoak dira hemen ageri direnak, non ezin ditut azaldu gabe utzi:

Kaixo, Miren Agur:

Oraintxe bukatu dut zure liburua. Eta agindutakoa zor izaten denez, nire iritzia azaltzera noa.

Hasteko, oso ona iruditu zait, borobila, bai barruan misterio kutsuz emanda dagoen argumentua, bai kontatzeko era –sarritan misteriotsua– eta baita erabili duzun euskara eta iruditeria ere.

Ea asmatzen dudan gauzak ordenan azaltzen.

Lehenengo harritu nauena da nola gordetzen duen istorioak hasieratik bukaeraraino misterio kutsu hori, gauza batzuk lausotan edo erdi-ilunpetan bezala baldin badaude ere. Horrek misterioa mis-

terioago egiten du eta jakin-mina pizten du, ondoren etorriko den misterioaren irrika sortzen dizularik eta aurretik irakurri duzunaren argitu nahia asetzeko esfortzua egitera bultzatzen zaituelarik. Bestalde, interpretazio bat baino gehiago emateko ere atea zabalik uzten dizkizu kapitulu batzuetan.

Beste puntu bat asko gustatu zaidana, batez ere hasieran, zera izan da: emetasunaren esnatzea zeinen ondo adierazita dagoen, hitz gutxirekin, baina asko esanez eta beste mila sentsazio, kezka, beldur, poz, itxaropen, atsegin, alaitasun, zorion... iradokiz. Ez dut uste neska baten nerabegaroko sentimendu, kezka, emakume izatearen konzientzia... inon hain modu suabe, leun eta gozoan idatzita aurkitu dudarik. Gizonezkook ez dugu ezagutzen emakumearen aro hori, asko dakigula uste dugun arren, eta orrialde batzuk nahikoa izan dira emakume bilakatzea zeinen prozesu konplexu eta,aldi berean, zeinen gertakizun xume, sotil eta aldi berean izugarria eta miresgarria den ulertzeko.

Estiloa uste dut nahiko landua dela, trama osoaren zatiak aldika zertxobait argituz eta aldiro gertakizun edo sentimendu batzuk estalki azpitik argitara ateraz, baina dosi txikitik, bakoitzarekin irakurleak denbora izan dezan gozatzeko, sakontzeko, ulertzeko... Eta denbora guztian, misterioa erabat azaldu gabe, gehiago oraindik, aldiko misterioaren zatitxo bat bakarrik azalduz...

Euskara, berriz, oso aberatsa eta belarriara "krak" egiten ez duen horietakoa. Askotan gertatzen da obra batzuek belarrian "krak" egiten dizutela eta aitzakia merkea eta erraza bilatzen da orduan: "Noski, hori bizkaitarra duk eta guk ez diagu ondo ulertzen". Arrazoi horrek ez du bost xentimorik ere balio. Bizkaiko euskara, euskara baldin bada, euskaldunaren belarrian errekatxoaren murmurioa bezala sartzen da goxo-goxo, "krak" egin gabe. Eta zure euskarak ere horixe dauka. Batzuetan lexikoan zailtasun txiki batzuk egon daitezke (edo badaude), baina hala ere errekatxoak murmurio goxoan salto egiten du menditik beheranzko bidean. Euskara ederra, landua, aberatsa... nabaritu dut nik zure obran eta aldi berean gozoa, kirrinkarik edo hots arrarorik ateratzen ez duena. Eta hori bertute handia da gaurko egunean.

○ Zer esango dizut besterik? Obra gustatu zaidala eta poztu egiten naizela Euskal Herrian horrelako obrak sortzen direlako. Eta gehiago pozten naiz emakumearen ukitua hain nabari dagoelako obra hone-

tan eta gizonezkooi gauza asko dauzkazuelako erakusteko. Nik emakumearen nerabezaroari buruzko hain azalpen argi eta xumerik ez nuen inon irakurri eta uste dut horrelakoak beharrezkoak direla gaurko mutilek ere neskak hobeto uler ditzaten eta guretzat ere bai emakumeen psikologia eta izaera hobeto ezagutu eta errespeta ditzagun...

Beno, Miren Agur, eta negatiborik ezer ez?, galdetuko didazu. Ba, bai. Batzuetan kosta egin zaidala hari narratiboari jarraitzea, misterioa niretzat ilunegi zegoelako agian..., edo ni ez naizelako misterio hori ulertzeko bezain argia izan, agian... Baina, hala ere, hori bera bertute ere bada, esfortzu handiagoa eskatzen dizulako eta bide bat baino gehiago uzten dizkizulako batzuetan interpretatzeko. Uste dut hari edo trama printzipala ongi jarraitu dudala, beraz, zailtasun txiki hori ez da pekatu larriegia... Agian, gainera, nahita (beren beregi) egin duzu.

Beno, besterik ez. Zorionak eta animo aurrera jarraitzeko.

Eta hitz horiek liburua irakurri berritan hain espontaneo sortu zirenez eta orduko nire sentazioak hain argi azaltzen direnez, ez ditut aldatuko.

Hirugarren aroa izango litzateke oparotasunaren aroa eta, bereziki, Haur Literaturan murgildu eta sorkuntzari eskuzabal eskaini dion aroa. Hemen, oso denbora gutxian idatzitako bost obra daukagu: *Bisita* (2001), *Joanes eta Bioletaren bihotza* (2002), *Etxe bitan bizi naiz... eta zer?* (2003), *Nola zuzendu andereño gaizto bat* (2003) eta *Amal* (2003).

Orokorrean ipuin sentiberak eta irudimenez beteak dira. Lan horiek sakonago aztertuko ditugu elkarrizketa egiterakoan.

Azkenik, ez dut esan gabe utzi nahi Miren Agur Meabek bere obra batzuk gaztelaniara itzuli dituela, eta beste hizkuntza batzuetan argitaratu direla haren poema eta ipuinetako zenbait.

Eta orain, Miren Agur bera eta bere obra hobeto ezagutzeko elkarrizketa egitea izango dela onena otu zait eta hemen aurkezten dizuet elkarrizketa horren emaitza.

Elkarrizketa

Elkarrizketatzailea: Iñaki Zubeldia

Iñaki Zubeldia: *Zure biografia eta zure poesia ia osoa sintzeritateari kantu bat dira. Beti horren gardena eta irekia al zara? Horrek ez al ditu esperientzia edo ondorio txarrik ekarri?*

Miren A. Meabe: Neure kontuez berba egitea atsegin dut, xehetasunak direlako bakoitzaren bizitzaren adierazgarri. Garenaren argazki zehatza eta egiazkoa ematea ezinezkoa den arren, nahiago dut naizenetik hurbil dagoen irudia eman. Horregatik sintzeritateari kantua direla esatea gehiegizkoa iruditzen zait.

I.Z.: *Zure lehen bi obrak (Uneka... gaba eta Oi, hondarrezko emakaitz!) pixka bat zailak dira. Oso kuriooa da bigarren liburu horretan nola definitzen duzun zeuk garai hartako poesia: "Nire olerkia da nik neuk eraikitako klaustroa. / Aurrenik, lilluren zizelari eta ekinaren mailuari herdoila garbitu. / Ondoren, ezarri egiten dut edozein eromen-arrasto. / Gero, hitzez hitzeko zutabe bihurtzen horma-oin hori, / bizigai hautatuari eutsi ahal izateko. / Geroago, metafora jostati naroz landu kapitela, / noizean behin neurritz gorako hornitzez esanaren eder-oreka itoz."*

Zure poesiaren arkitektura edo eskultura eraikitzeko erabiltzen duzun iruditeria oso aberatsa, baina aldi berean oso konplexua da. Apropos bilatu al duzu zailtasun hori ala hasiberriaren "huts" txikitzat har genezake?

M.A.M.: Lehen poema-liburuan poesiari buruzko kezka agerian zegoen, genero horretan serioski abiatu eta neure ahotsaren bila nembilelako. Poesiaren zailtasun formala, zuk aukeratutako alpuan esaten denez, poemak "neurritz gorako hornitzez" betezearen ondorioa da. Testuan nire sorkuntza-prozesuaren deskribapen sintetikoa (lilura, ekina, eromen-arrastoak, oreka... eta abar, poesia idazteko osagaiak dira) eta autokritika egin nahi izan nuen (ardatza bizitzako gai bat izanda ere, bihurriegi adierazten nuela konturatzen bainintzen).

Liburua, bere osoan, arkitektoniko samarra da: egitura tinkoa —zazpi zenbaki magikoaren inguruan eratua—, egitura paraleloak, hurrenkerak, eta abar ugari dira. Horrek guztiak segurta-

sun-premiari erantzuten ziolakoan nago, baina ez luzimenduetan jarduteko gogoari. Uste dut hainbat estetika eta eraginaren arragoa egin nahirik barrokiismo-dosi handiegia atera zitzaidala.

I.Z.: *Lehen obra horien ondoren, lehorte bat bezala dator sorkuntzari dagokionez eta zeuk diozu editore lanetan hasteak buru-belarri murgildu zintuela lan horretan eta ez zizula denbora askorik uzten sorkuntza lanetarako. Neuk ere antzeko bolada bat pasatu nuen eta, burua hain okupatuta egonik beste lanetan, ia ezinezkoa zen ezer sortzea. Zuk ere antzeko sentsazioarik sentitu al duzu?*

M.A.M.: Hamahiru urte daramatzat Giltza argitaletxearen arduradun eta, nahiz eta, oro har, jardunbide aberasgarria izan (pedagogiaren, edizio-lanaren eta euskararen birziklatzeari dagokienean), arreta osoa eskatzen du. Paper artean murgilduta egoiteak burua eta begiak nekarazten ditu, zeharo, eta energia xurgatzen ditu. Solteko idazlan laburren bat egitea posible da, baina hausnarketa sakonagoa eta denbora franko behar duten egitasmoak gauzatzeko, zaila da lasaitasuna eta isolamendua lortzea eguneroko martxan.

Aldikadak egiten ditut lerrorik idatzi barik. Azkenaldi honetan, bulkadaka idazten dut, eta mesede egiten dit enkarguak hartzeak honako edo harako, bestela ez nuke betarik hartuko eta geroko utzi eta utzi ibiliko nintzateke.

I.Z.: *"Azalaren kodea" izan zen zure lehen obra "potoloa", nolabait esateko. Eta gizartea ohituta zegoen emakumeen gorputzak biluzik ikusten, baina emakumeen arima eta sentimenduak ez. Zure liburuaren apartaziorik handiena, metaforak, iruditeria eta hizkuntzaz aparte, horixe izan zela iruditzen zait. Emakume baten sentimenduak eta arima beira garden baten atzean bezala hain nabari agertzea gauza berria izan zen euskal literaturan. Nola bizi izan duzu zuk zeuk fenomeno hori? Jendearen aldetik jarrera gaiztorik, kritika zitalki edo begirada zorrotzik nabaritu duzu horregatik? Ala gauza naturalizat hartu du jendeak?*

M.A.M.: Kritika gaiztorik ez zait ailegatu. Harridura bai, gorputz-atalen alpamenak esplizituak (bagina, klitoris...) zirelako eta islatutako sentierak mozorrorik gabe ageri zirelako. Liburuak "berdetxua" zelako, azken batean.

Idazteko, neure esperientzian oinarritu beharra daukat; esaten ari naizena «neurea» ez bada, ez nau beteko. Dependientia baten moduan sentitzen naiz, gustukoa ez duen arropa bat saltzen, irribarrea ezpainetan. Esperientziak esatean, gertaera errealez zein irudimenean bizi izandakoez ari naiz: ametsak, oroitzaupenak, fantasia erotikoak, gogoetak... esperientziak dira. Sarritan balliatzen naiz lagunei edo beste jende batzuei entzundakoaz testuak abiatzeko. Entzundakoak neure bihurtzen ditut eta egjak bilakatzen dira, ez egia absolutu eta kolektiboak, baina egjak.

I.Z.: *“Azalaren kodea”n ageri den hizkuntzak ez du errazkeriarako zirrikiturik uzten: metafora irudimentsuak, hiztegi edo lexiko aberatsa eta batzuetan zaila, lokalismoak ere hortxe daudelako, iruditeria konplexua... Baina, hala ere, Kritika Saria eta gainera oso kritika ona euskal literaturaren esparruan... Nola hartu zenuen hori dena, zure basamortuko zeharkaldi literario haren ondoren?*

M.A.M.: Lehenengo eta behin, ez ditugu kontrajarri behar hizkera aberatsa eta ulerterraztasuna. Hizkuntza literaturaren oinarria da, literatura hizkuntzaren bidez edertasuna sortzeko artea den aldetik, behintzat. Nahikotxotan esan didate nire lanak irakurtzeko, hiztegiara jo behar izaten dela. Hori hala izan ala ez, garbi daukat errazkerietan ez dudala ibili gura, ñabardurak sakrifikatu behar baditut.

Bestalde, irakurleen harrerak asko lagundu dit. Emakumeak batez ere liburuan esaten denarekin identifikatu dira eta gozatu egin dute, eta esker oneko nago hala adierazi didatelako.

Saria goxoa izan zen, une aiposean etorri zitzaidan. Bihotzean hegoak ipini zizkidan, oinak lurrean tinko josita iraun arren. Eraginik ez zuen izango liburuaren zabalkundean, adibidez, baina bai neure buruaren pertzepzioan, idazle izatearen ardurari dagokionez. Saria tarteetan, Gasteizko Bassarai argitaletxeak proposamena egin zidan liburua gaztelaniaz kaleratzeko. Beste urrats tekniko bat izan zen hori, neuk paratu nuelako itzulpena, eta ataza formal interesgarria gertatu zitzaidan bi hizkuntzen arteko erkaketa egitea.

“Azalaren kodea” dela-eta, dei batzuk etorri izan zaizkit, jardunaldietan parte hartzeko (Coruña, Donostia, Valentzia, Dublin,

Biarritz, Verines...), gure ingurune zabaleko beste poeta batzuekin batera. Horrelako topaketak gazi-gozaok izaten dira, digeritu egin behar izaten baitira besteekiko miresmena eta norberaren mugak.

I.Z.: *Ikastetxeetan eta institutuuetan zer esan dizute liburu hau iraurri dutenek? Liburuaren gordintasunaz jabetu al dira? Ez al zaie arrotza egin emakume bat bere sexualitateaz hain era garbian idazten ikustea? Gustatu al zaie liburuaren edukia? Ulermen aldetik zer moduz ibili dira?*

M.A.M.: Liburu hori ez da ikastetxeetan mugitzen. Bai, ordea, irakurle klubetan. Zenbait emanaldi ere gauzatu ditugu, liburutegietan edo kultur etxeetan. Emanaldi xaloak izaten dira, jende gutxi-koak, ahots eta musika hutsekoak, zenbait hausnarketa tar-tekatuz.

I.Z.: *Eta 2001. urtean Haur eta Gazte Literaturan sartzen zara eta bete-betean asmatzen duzu. "Itsaslabarreko etxea" liburu zoragarria argitaratzen duzu eta hurrengo urtean Haur eta Gazte Literaturako Euskadi Saria ematen dizute. Zer suponitu zuen horrek zure idazle ibilbidean?*

M.A.M.: Saria eman zidatela jakinarazi zidatenean, lehenengo salto eta gero negar egin nuen. Zergatik poza eta zergatik pena? Poza, batik bat, atzera begiratzean neure izena aurreko urteetako sarituen ondoan ikustea miraria iruditzen zitzaidalako; pena, hilabete batzuk lehenago ama hil zelarik, ezin nuelako harekin ospatu. Amak beti bultz egin zidan idazteko. Agian susmatuko zuen idaztea neure izaera garatzeko modu bat izango zela. Horregatik eskaini nion saria berari. Liburua asko zabaldu da ikastetxeetan. Laugarren argitaraldia kaleratzeaz dago. Eta primeran etorri zait gazteekin egotea kontaearen alde motelak nabarmentzeko edo euren ikuspuntutik onartzen zailak diren gertaerak arrazoitzeko. Saria dela medio, halaber, posible izan da gaztelaniatzko itzulpena taxutzea.

I.Z.: *Badakizu zure liburua Eskoriatzako Irakasle Eskolaren ekimenez ateratzen den "Haur eta Gazte Literatura – Irakur Gida" izeneko foiletoan "gomendagarri" soil bezala agertzen zela, "oso gomendagarri" kalifikazioa liburu kaxkarragoei eskainiz. Nola*

ikusten duzu oro har kritika ofiziala, bereziki haur literaturako kritika?

M.A.M.: Gomendagarrien artean bazen, behintzat! Egia esateko, gogoratu ere ez nintzen egiten. Idazleak etengabe borrokatu begar du bere egoarekin, kritiken aurrean minberegia ez izateko, komentarioak —onak zein txarrak— neurrian hartzeko, konparazioen jokoan ez sartzeko... Eta kritikoak ahalegina egin behar du benetako iritzia destaina barik emateko eta bereizteko “zer den ona” eta “zer gustatzen zaidan”. Eta batak eta besteak elkarren iritzia errespetatu behar dute. Orain arte, kritikari dagokionez, ez daukat kehatzeko motiborik, kontrarako baino.

I.Z.: Erderaz ere atera duzu “La casa del acantilado” izenarekin eta oso prosa txukun eta dotorean gainera. Nolako harrera izan du zure liburu honek gazteen aldetik? Zer esaten dizute Euskal Herriko ikasleek? Azken batean eurak dira gure kritikorik onenak...

M.A.M.: Euskarazko liburuarekin gazteekin izandako bileretatik ateratako inpresioak kontuan izan ditut gaztelaniazkoa prestatzean, originalean kill-kolo geratutakoak arteztarren. Euskarazkotik pixka bat urrundu egin naiz une batzuetan, deskribapen-pasarte gehiago sartu baititut, esate baterako. Gozamina izan da liburu gaztelaniaz berridaztea, esamoldeak neurtu, konnotazioak aztertu, batean ederra dena bestean millingakeria izan ez dadin alternatibak probatu... “La casa del acantilado” atera berri du Edebé argitaletxeak. Arestian ez da astirik egon jendearen eskuetara iristeko, baina itxaropen handia daukat balekotzat har dezaten, bai hemen euskaraz irakurtzen ez dutenek, bai hemendik kanpoko irakurleek.

I.Z.: Nola ikusten duzu gazteen arteko irakurzaletasuna? Badirudi panorama ez dela baikorregia... Irtenbiderik ikusten al diozu?

M.A.M.: Gazteentzako istorioek entretenigarriak izan behar dute, hizkera erraz baina aberatsez kontatuak, eta haien mundu erreala islatu behar dute, edo alegiazko mundu imajinatu bat, non gazteek sinisten duten. Normalean abusatu egiten da irakurketaren funtzionaltasunaz, liburuari etekin akademikoa ateratzeko joera errotuta dagoelako, batez ere ikuspegi linguisti-

kotik. Hainbat eta hobe izango litzateke plazer hutsagatik irakurtzeko ohitura sustatzea, eta edukia ahoz jorratu, irakurtzen den liburu bakoitzaren gainean ariketak egin ordez, eta gero idazteko jarraibideak irakatsi.

I.Z.: *Gizarteak berak laguntzen al dio gazteari irakurketaren munduan murgiltzen? Zer egin behar genukeela iruditzen zaizu?*

M.A.M.: Ezinezkoa da irrika kutsatzea irrikarik ez dagoen tokian. Gizarteari, guri, teorian, axola zaigu gazteek irakurtzea eta jakintsuak izatea, baina praktikan artaldean legez erabiltzea komeni zaigu eta portaera alienatuak bultzatzen ditugu: «parrandan joan zaitez, baina zure lagunekin ibili; zinera joan zaitez, baina zure lagunekin...» Zergatik ez, «joan zaitez herriko liburutegira, galdetu zer dagoen, eta irakurri, baina zure lagunekin?» Irakurle izatea, adin batetik aurrera, hautu pertsonala da, saskibaloian jokatzeko bezalakoa, eta horretan badute zerikusia etxekoen eta irakasleen ereduak, baina ez beti eta automatikoki.

I.Z.: *2001. urtetik aurrera haur literaturan murgiltzen zara bete-betean. Zure seme Joanesek izan al du eraginik horretan?*

M.A.M.: Duda barik. Bizitzak ematen dizunetik jatekoa bazara, mementu bakoitzean gauza batek edo bestek egingo dizute probetxu. Andereño nintzenean irakurtzen nituen haurrentzako obrak; gaurko lanbidean ere suertatzen zait. Baina gehien zor diot semeari. Hari ikusitakoetatik ideiak hartu ditudalako. Demagun luzaroan zaudela autoak nola gidatzen diren ikusten, eta halako batean, zuk zeuk hartzen duzula bolantea. Horixe izan da niretzat haurrentzat idazten hastea, gutxi gorabehera.

I.Z.: *"Bisita" eta "Joanes eta Bioletaren bihotza" dira ondorengo zure bi liburuak haur literaturaren esparruan. Ipuin sentiberak biak eta bigarrena irudimenez beteriko istorioa, gainera. Ipuin iradokiorrak eta politikak iruditu zaizkit. Gustura idazten al duzu haur txikientzat?*

M.A.M.: Umeentzako lehenbiziko ipuina "Joanes eta Bioletaren bihotza", 2001ean argitaratu arren, lehentxeago ateratakoa zen, Araba Euskaraz batean. Kaxoitik atera eta hautsak kenduta bidali nien Elkar etxekoei. Txikitxoentzat pentsatuta zegoenez, egitura paraleloak, errepikak eta konparazioak gertatu

ziren estilo-baliabide nagusiak. Ipuinaren oinarrian, dena den, anekdota hauek daude: seme Joanesi panpina bat atera zitzaion zozketa batean, eta sekulako kariñua hartu zion; aldi berean, inguruan entzuten nituen komentarioak, guraso batzuk kezkatuta zeudela lau urteko semea ezpainak pintatzeko keinua egiten harrapatu zutelako, edo jolas-orduan neskekin jolasean ibiltzen zelako... Izugarria iruditu zitzaidan.

Gustura aritzen naiz umeentzat idazten, nahiz eta berandu samar ekin diodan. Asko balio izan dit lengoaiarekin beste maila batean esperimentatzeko eta narrazio-testua formatu laburrean lantzeko. Eta zilegi deritzot ipuinek, gozarazteaz aparte, giza balioak igortzea, beti ere naturaltasunez eta moralinarik gabe eginez gero.

I.Z.: *Azkenaldian badirudi abiadura hartu duzula zure sorkuntza munduan. 2003. urtean hiru liburu argitaratu zenituen: "Etxe bitan bizi naiz... eta zer?", "Nola zuzendu andereño gaizto bat" eta "Amal". Lehenengo liburuaren iruzkina egiterakoan, hauxe idatzi nuen: "Sentiberatasunez beteriko liburu. Gaia oso korapilatsua, baina modu leun eta, aldi berean, argian planteatua. Bikotearen banaketa prozesua argi eta garbi, baina tentuz eta fintasunez azalduta. Metafora eta konparazio politak, eta atal gordinak kontatzerakoan sedazko eskua eta luma." Konforme al zaude iruzkin horrekin? Asko kosta al zitzaizun gai korapilatsu hori tratatzeko tonua eta estiloa bilatzea?*

M.A.M.: Guraso bananduen gaia ez da erraza ipuin baterako. Ez da, inondik ere, fribolitatez har daitekeen kontua; oso gai serioa da, mingostasuna eta desorientazioa lagun dituen, batzuetan ondorio traumatikoak ere uzten dituen. Badakigu zenbaterainoko larribidea dakarkion familia bati bikotea apartatzeak, batez ere tartean haurrak baldin badaude.

Argitaletxeak gaia proposatu zidanean iruditu zitzaidan merezi zuela ahalegina egitea arazoa ikuspegi baikor batetik jorratzeko, eta bi oinarritzko idela izan nituen presente une oro: dramatikoak izaten den egoera arintzea (jakinik gauzak ez direla izaten ipuinean bezain errazak) eta usadioz ezagunak ditugun kausa larrienetara ez jotzea (tratu txarrak, alkoholismoa... bistakoa baita horrelakoetan honako ipuin honek ezer gutxi egin lezakeela ezein ume kontsolatzeko).

Gure artean, gero eta ohikoagoa da banatzea. "Normaltasun" marko hori da Ipuinerako aukeratutakoa, eta nolabait esaldi honeek laburbilduko luke: "Ur gutxi-gutxiko arrain-ontzi batean sartutako bi arrain bezala sentitzen gara... eta horrexegatik, banantzea erabaki dugu". Ipuinean ez da guztiz garbi geratzen gurasoak "birziklatzera" bultzatu dituen kausa, ez baita kausa bakar eta gardenik izaten, baina, protagonistarentzat nahikoa da berak ulertzen duen arrazoia.

I.Z.: *"Nola zuzendu andereño gaizto bat" kinada txiki bat al da zure seme Joanesi? Eguneroko eran idatzita dago eta liburu goxoa egiten da irakurtzeko. Andereñoak ez al zaizkizu haserretu izenburu horrekin?*

M.A.M.: Seme-alabak ziklo batetik bestera igarotzen direnean, arduratuta egoten gara gurasook, ea zelan moldatuko diren irakasle berriarekin, eta alderantziz. Irakaslearenzat erronka da talde berria onartzea, eta taldearentzat erronka da irakaslea onartzea. Aurrejuzkuek kalte egiten dute eta arazo latza gerta liteke *feeling* falta. Gurasook umea babesteko joera daukagu, umea babesik gabe gera ez dadin, eta irakaslea bera babesik gabe sentitzen da.

Protagonistak problema bat dauka eta, bere egunerokoan idatzi ahala, konponbideak probatuz joango da. Nahita, egoera anbigua da: ez dakigu benetan andereñoa gaiztoa zen ala neskatoak egin duen mendi harri-kozkorra. Bukaerak ez du ematen andereñoak haserretzeko arrazoirik, nire ustez. Titulua da arriskutsuagoa, apropos, jakin-mina kintatzeko.

Oraintsu jakinarazi didate gaztelaniatzko bertsioa Mexikoko hemezortzi estatutako liburutegietan banatuko dela. Pozarren nago mexikar haurren esku artean izango delako.

I.Z.: *Nire eskuetara iritsi den zure azken liburua "Amal" da. Teknika aldetik, idazterako garaian, nahiko bitxia eta zaila. Ipuin ekologista da, arrazismoaren kontrakoa, sentibera, giro ruralean gertatzen dena... Niri gustatu zait eta espero dut gaztetxoei ere gustatzea. Zergatik ote da gaztetxoei, 10 – 12 urtekoek, gazteek baino gehiago irakurtzen dutela? 8 – 10 urtekoek ere asko irakurtzen dute eta oso esker onekoak dira. Zergatik ote da aldaketa hori 12 urtetik aurrera? Irtenbiderik ba ote du?*

M.A.M.: "Amal' idatzi nuenean gaur eguneko gabon-ipun bat asma-tu nahi izan nuen. Elkartasuna da mezu nagusia. Zailtxoa izan zen niretzat, lehenengo pertsona kontatu ordez hirugarrenean egingura nuelako, eta ahalik eta ukitu poetiko gutxien emanda. Hiru planotan eratua da, suspense-kutsuarekin.

Irakurle gaztetxoek asko leitzen dute irakurtzeko trebetasuna garapenean sendoan dutelako: beren kabuz irakurtzeko gai dira eta esperimintatu egiten dute han eta hemen probatuz. Gainera, artean ez dute galdu pentsamendu magikorako gaitasuna eta fantasiaren bidez ikasten jarraitzen dute.

Hamabi urtetik aurrera, aldaketa fisiko eta psikologiko handien adin-tartean, zaila da ituan jotzea, irakurketarekin ez ezik, beste edozerekin ere bai.

I.Z.: *Hala ere, garrantzitsua izango da umeei eta gazteei irakurtzea...*

M.A.M.: Irakurtzea garrantzitsua da, baina borondatez egiten bada. Ez ditzagun ahaztu Pennac-en aldarrikapenak: irakurlearen lehen eskubidea ez irakurtzea da. Fundamentalismorik ez.

I.Z.: *Zure obran Kantauri itsasoa eta Garraitzeta (Lekeitio) etengabeko presentzia duten elementuak dira. Hango uhartea, itsasoa bera, kaioak, kaleak, marinelen giroa, kaia, arrantzaleen emazte gaixoak... denean arnasten da Kantauri itsasoaren eragina...*

M.A.M.: Itsasondoan hazitakoa izanik, itsasoa denetariko gogo-egoe-rei loturik dago: nerabezaroan, zer behar zenuen ez zenekiela, hor zegoen itsasoa, malenkonien begirale; gaztaroko maiteminetan, hor egon da, paseo goxoen lekuko; orain ere hor da, denbora nola doan igarri barik, beti lehenagokoa, geu aurrera goazen bitartean.

I.Z.: *Nola ikusten duzu Euskal Herriko Haur eta Gazte Literatura une honetan?*

M.A.M.: Euskarazko haur eta gazte literatura, sorkuntzari dagokionez, une onean dago. Ahots bereziak ugari dira eta orotariko gaiak jorratzen dira, estilo eta tratamendu askorekin... narrazioaren arloan. Haurrentzako poesiak fruitu gutxiago eman ditu, baina lagin zoragarriak ditugu. Funtsezkoa da poesiarekiko zaletasu-

na txikitatik lantzea, munduari buruzko ikuspegia eskalintzeko tresna denez gero.

Hala ere, baditugu arazoak: merkatuaren saturazioa (obra asko bai, baina argitaraldiak ez dira agortzen) eta, lehen aipatu dugunez, gazteek hezkuntza-sisteman gora egin ahala, irakurtzeko interesa urritzeta. Haatik, arazo hori ez da Euskadikoa soilik.

I.Z.: Besterik erantsi nahi duzu?

M.A.M.: Esaera zaharrak dioen moduan, bide luzean, pausoa labur.

Horixe nahi nuke: literaturaren basoan pausoa ondo luzatu, bidean ez nekatu... eta are gutxiago, galdu.